
UDK 398.332.12(497.6Rama)

398.88(497.6Rama)

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 4. XII. 2010.

MARKO DRAGIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

VELIKO TRODNEVLJE U RAMSKOJ PASIONSKOJ BAŠTINI

Domovina je dakle, baština te, istodobno, naslijeđena situacija koja proizlazi iz te baštine, ali i ono što se odnosi na zemlju, teritorij. No još više pojam domovine uključuje vrijednosti i duhovne sadržaje koji čine kulturu određene nacije. [...] U samom pojmu domovine, sadržana je duboka veza između duhovnoga i materijalnog vida, između kulture i teritorija.

Ivan Pavao II.

Sažetak

U radu se navode ramski suvremeni izvorni terenski zapisi molitava, običaja i obreda koji karakteriziraju Veliki četvrtak, Veliki petak i Veliku subotu. Autor zapise interpretira u katoličkome, etnološkome, antropološkome i biblijskome kontekstu. Znatan broj usmenih molitava koje se navode imaju antologijsku vrijednost, a mnoge od njih prekrpio je zaborav. Velik dio običaja sačuvao se do naših dana, a karakteriziraju ih: molitve, strogi post, pomoć siromašnima i bolesnima. Ramska duhovna baština zorno svjedoči o dubokoj ukorijenjenosti tamošnjih Hrvata u zapadnoeuropsku civilizaciju. Ta se duhovnost tisućljećima prenosi hrvatskim jezikom i prava je riznica filološkoga, etnološkoga, antropološkoga, teološkoga i drugoga blaga.

Ključne riječi: *Muka Isusa Krista, lamentacije Blažene Djevice Marije, Veliki četvrtak, Veliki petak, Velika subota.*

Uvod

Pojam „pasija“ galicizam je latinskoga podrijetla i ima višestruko značenje: 1. muka, patnja, stradanje; 2. uglazbljeni tekst evanđelja o mucu i smrti Kristovoj – po Ivanu; 3. srednjovjekovno dramsko prikazivanje Kristove muke. U užemu smislu pasija obuhvaća sveto trodnevlje. U širem smislu obuhvaća korizmu – četrdeset dana prije Uskrsa, a počinje na Čistu srijedu i završava na Veliki petak. Unutar korizme ima šest nedjelja i svaka ima svoje ime. Korizmu karakteriziraju: post, molitva, Put križa, pomaganje potrebitima, skrušenost, skromnost i opća duhovna priprava za dolazak najvećega kršćanskog blagdana, Uskrsa. Ramljaci su se strogo pridržavali onoga što Crkva nalaže; nije bilo nikakva veselja ni ikakva bučnoga skupa, ni svatova, niti bi cure „ašikovale“ s momcima.

Ramska duhovna, kao i materijalna baština, nedostatno je istražena. Zanimljivo je narodno pamćenje Ramkinja i Ramljaka koji su u tijeku minulih stoljeća patnjâ, progona i stradanja, sve do naših dana, usmenom tradicijom očuvali duhovnost naših pramajkâ i praotaca. Stoga se u ovome radu navode suvremeni izvorni zapisi autora i ramskih studentica koje su, pod mentorstvom autora ovoga članka, nesebično od zaborava oteli golem broj ramskih običaja i usmeno-književnih oblika.

U nastavku se prikazuju običaji, obredi i usmeno-lirske vjerske pjesme koje su pratile: Veliki četvrtak, Veliki petak i Veliku (Bijelu) subotu, a interpretiraju se u katoličkome, etnološkome, antropološkome i biblijskome kontekstu.¹

1. Veliki četvrtak

Veliki ili Sveti četvrtak dan je Isusove posljednje večere; Katolička crkva ulazi u sveto trodnevlje i sprema se za slavljenje Uskrsa. Isus je na Veliki četvrtak posljednji put sa svojim učenicima proslavio židovski blagdan Pashe², i to dan prije samoga blagdana, te ustanovio svetu misu:

1 Iskazujem zahvalnost svojim diplomanticama i njihovim kazivačicama i kazivačima. Posebno zahvaljujem svojim diplomanticama, sadašnjim profesoricama: Božani Ostojić, Katici Papak, Mirjani Čališ, Dijani Lončar, Danijeli Pušić i Ivani Šoljić.

2 Pasha je židovski blagdan u znak zahvalnosti Bogu koji je Izraelce izveo iz egipatskoga ropstva. Na taj se blagdan kolje janje ili kozle uz zabranu da se žrtvi slomi ijedna kost. Potom

I dok su blagovali, on uze kruh, izreče blagoslov pa razlomi, dade im i reče: „Uzмите, ovo je tijelo moje.“ I uze čašu, zahvali i dade im. I svi su iz nje pili. A on im reče: „Ovo je krv moja, krv Saveza, koja se za mnoge proljeva. Zaista, kažem vam, ne, neću više piti od ovoga roda trsova do onoga dana kad ću ga – novoga – piti u kraljevstvu Božjem.“ (Mt 26,26-30; usp. Lk 22,15-20; 1 Kor 11,23-25)

U dvorani posljednje večere Isus je oprao učenicima noge, što simbolizira gostoprimstvo. Na Veliki četvrtak vežu se crkvena zvona. Isus je svojom krvlju ustanovio novi i vječni savez između Boga i ljudskoga roda govoreći: „Ovo je moje tijelo koje se za vas predaje“, „Ovo je krv koja se proljeva za vas i za sve ljude na oproštenje grijeha“. Na taj je dan Isus čudesno molio za nas i obećao svoga Duha protiv duha zala.

Juda je predao Učitelja iz Nazareta u smrt za trideset srebrnjaka i objesio se. Isus je uhićen i čitave noći sudski ispitivan.

Na taj dan svećenici u mnogim crkvama neposredno podsjećaju na Isusovo pranje nogu apostolima tako što i sami peru noge dvanaestorici muškaraca, „apostola“. Biskup skida plašt, opaše se ručnikom te pere noge dvanaestorici svećenika ili najsiromašnijih staraca. Kada opere jednu nogu, obriše je ručnikom i poljubi. Kada svoj dvanaestorici opere noge, biskup opere ruke, obriše ih ručnikom, ogrne plašt i moli zadnju molitvu. Isto čini i papa, kao i svi nadbiskupi, biskupi i svećenici. Nakon službe Božje biskup poziva starce u svoj dom na ručak.³

pečeno meso obitelj obredno blaguje s beskvasnim kruhovima. Usp. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića*, priredio Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 450. *Prvoga dana Beskvasnih kruhova, kad se žrtvovala pasha, upitaju učenici Isusa: „Gdje hoćeš blagovati pashu, da odemo i pripravimo?“ On pošalje dvojicu učenika i rekne im: „Idite u grad i namjerit ćete se na čovjeka koji nosi krčag vode. Pođite za njim pa gdje on uđe, recite domaćinu: ‘Učitelj pita: Gdje mi je svratište u kojem bih blagovao pashu sa svojim učenicima?’ I on će vam pokazati na katu veliko blagovalište, prostrto i spremljeno. Ondje nam pripravite.“ Učenici odu, dođu u grad i nađu kako im on reče te priprave pashu. A uvečer dođe on s dvanaestoricom. I dok bijahu za stolom te blagovahu, reče Isus: „Zaista, kažem vam, jedan će me od vas izdati - koji sa mnom blaguje.“ Ožalošćeni, stanu mu govoriti jedan za drugim: „Da nisam ja?“ A on im reče: „Jedan od dvanaestorice koji umače sa mnom u zdjelicu. Sin Čovječji, istina, odlazi kako je o njemu pisano, ali jao čovjeku onomu koji ga predaje. Tomu bi čovjeku bolje bilo da se ni rodio nije!“ (Mt 26,17-25; Lk 22,7-14; 21-23; Iv 13,21-30)*

3 Usp. NIKOLA BUČONJIĆ, *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, pretisak iz 1906., Matica hrvatska, Mostar, 1999., str. 60.

Po predaji Gospa je čekala Isusa s večerom. Pripremila je zelje, ali „Isusa nije bilo jer su ga uhvatile i otjerale Džudije“. Zbog toga se tradicionalno na taj dan blaguje zelje pa se u narodu Veliki četvrtak naziva i Zeljavi četvrtak.⁴ U donjoj se Rami kuhala i jela kalja. Postilo se i samo bi se uvečer blagovalo malo zelenila. Tko je imao, brao bi žaru i kuhao ju, a netko bi kuhao kupus. U kalju i kupus obvezno se stavljao bijeli luk.⁵ (Bijelom luku pripisuju se apotropejske značajke.)⁶ U Rami se od večeri Velikoga četvrtka četrdeset sati postilo bez vode i hrane. Taj se post zove *žinjanje*.

Na Veliki četvrtak od podne se ništa ne bi radilo o zemlji, jedino se moglo pomagati siromašnima koji nisu imali ni volova, ni konja, ni domaćina koji je u radnoj snazi.⁷

Mnogobrojne su starinske molitve koje kazivači i danas pamte. Dilem Hrvatske i Bosne i Hercegovine mladi kazivači i danas znaju molitvu „Križići“⁸ koja se moli na Veliki četvrtak:

*Oj dušice grišna,
budi uvik kripna.
Kad poješ put putovati
i vik vikovati
uskim putim
tisnim klancim,*

4 Usp. JERKO SUTON, *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar, 1968., str. 105-106.

5 Danijela Pušić zapisala je u rujnu 2007. godine na Ovcini u donjoj Rami. Kazivale su Ruža Pušić rođ. Lončar 1955. na Ustirami, a sada živi na Ovcini i Ruža Šimunović (rođ. Vladić 1943. u Lovnici, a sada živi u Lovnici). Rkp. FF, MO, sv. 2007, D 86.

6 Podrijetlo je mnogih hrvatskih obreda u drevnim pretkršćanskim mnogobožackim vremenima i baština su iz pradomovine. U nekima se opažaju utjecaji praindoeuropskih, slavenskih, romanskih i drugih obreda. Kultni su u apotropejskim obredima: zelenilo, vatra, pepeo, izvorska voda i dr., a raznovrsna je njihova simbolika u hrvatskoj tradicijskoj kulturi. Najveći dio tih obreda prestao se izvoditi pedesetih godina XX. stoljeća, ali su, kao i drugi usmeno-književni oblici, ostali u narodnome pamćenju. Usp. MARKO DRAGIĆ, „Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi“, *Croatica et Slavica Iadertina*, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2007., str. 369-390.

7 Danijela Pušić zapisala je u rujnu 2007. na Ovcini u donjoj Rami, kazivale spomenute Ruža Pušić i Ruža Šimunović. Rkp. 2007, D 86.

8 Usp. N. BUCONJIĆ, *n. dj.*, str. 60-61. Buconjić spominje da se ta molitva molila u nekim krajevima po Bosni.

*susrist će te
du' nečisti, du' nemili;
pitat će te
du' nečisti, du' nemili:
"Il' si moja ili Božija?"
"Nisam tvoja, već Božija;
Ja sam rekla
na blag danak,
na Veliki četvrtak,
sto križića,
sto Jezusa,
sto Amena.
Sto se puta prikrstila,
evo i sad ću:
U ime Oca
i Sina
i Duha Svetoga
Amen."*⁹

Uočljivi su morfostilemi *dugim, tisnim klancim* te fonostilem *il'*. U jednome dijelu molitva se može usporediti s Gilgamešom¹⁰ koji je također išao dugim putima i prolazio kroz tijesne klance. To je metafora za neku poteškoću jer su dužina i tjesnoća njezini sinonimi. Molitva je dijaloška. Duh se obraća duši i pita je: „Il' si moja, dušo, il' si Božja?“ Duša odlučno naglašava: „Nisam tvoja, ja sam Božja“ jer je na blag da-

9 M. DRAGIĆ, *Duša tilu besidila (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1997., str. 34.

10 Najvažniji je sumerski *Ep o Gilgamešu* (oko 1700. g. pr. Kr.). (Neki povjesničari književnosti taj ep pripisuju Babiloncima i Asircima datirajući ga u XX. ili XVIII. stoljeće prije Krista, dakle u vrijeme procvata sumerske civilizacije.) *Ep o Gilgamešu* zapisan je na dvanaest ploča, a „pronađen je u biblioteci asirskog cara Asurbanipala (668.-630. g.)“. U prvome dijelu (1.-7. ploča) ep govori o prijateljstvu sumersko-babilonsko-asirskoga kralja Gilgameša i Enkidua, čovjeka iznimne snage koji je odrastao među divljim životinjama u prirodi. Drugi dio epa (8.-12. ploča) pripovijeda o Gilgamešovoj tuzi i strahu od smrti nakon Enkiduove smrti. *Ep o Gilgamešu* sadrži motive koji se nalaze u Bibliji (čovjek napravljen od gline, zmija koja je ukrala besmrtnost, čovjek pretvoren u prah, opći potop, silazak u podzemlje – pakao i dr.).

nak rekla sto „Jezusa“, sto križića i stotinu se puta prekrižila. U čitavoj se Rami molilo stotinu „Križića“ do podne, a ako netko ne bi stigao, bio je obvezan u tijeku dana izmoliti ih.¹¹

2. Veliki petak

Veliki petak kršćanski je spomendan Isusove muke i smrti. Na taj dan nema euharistijskoga (misnoga) slavlja. Oltar je bez križa, svijećnjaka, cvijeća i oltarnika, što simbolizira Isusovu muku i smrt. Veliki petak vrhunac je godišnje pokore. Mnogobrojni poste ne jedući i ne pijući ništa. Taj se post u Hercegovini naziva *sušenje*. Svatko zasebno moli trideset tri Isusove krunice. Odlazi se u crkve i slijede obredi. Težaci na taj dan siju rasade biljaka. Svatko umjereno popije vina vjerujući da se ono pretvara u krv.¹² Vino je simbol Isusove muke i krvi.¹³ Vjeruje se da je dobro da na taj dan opere glavu onaj koga boli, ako se zavjetuje da u tijeku sljedeće godine ne će prati glavu nijednoga petka.¹⁴

Na Veliki se petak do podne ne radi, ide se u crkvu, sluša se Muka Isusova i ljubi se križ. Obred počinje čitanjima, zatim slijedi ljubljenje križa. Križ se stavlja na sredinu crkve ispred oltara te mu prilaze svi vjernici i ljube ga. Posljednji dio obreda jest pričest. Potrebno je da sve bude tiho i mirno u znak sjećanja na Isusovu muku i smrt; svećenici mole da se i u ugostiteljskim objektima ne pušta glazba, barem za vrijeme trajanja obreda u crkvi. U mnogim obiteljima i u naše vrijeme ne gleda se

11 Mirjana Čališ zapisala je 2008. po kazivanju Mare Zečević, 1947., Rumboci (Rama). Rkp. 2007, D 92. Djeca bi primjerice u metkovskome kraju ujutro ubacila u džep po sto kamenčića i izbacivala jedan po jedan kako bi koji molila. Trebalo je izreći molitvice do noći, dobrim prolaznim vremenom smatralo se kada bi pola kamenčića izbacila do ručka. Slavica Ilić zapisala je 12. ožujka 2009. u Metkoviću od kazivačice Marije Jerković, djev. Medak, rođene 1955. Pjesmu je naučila u crkvenome zboru koji je pjeva na Veliki četvrtak. Rkp. FF MO sv. D, 2009.

12 Usp. J. SUTON, *n. dj.*, str. 107.

13 U Dalmaciji, Lici, Srijemu, Bačkoj, Rami i Hercegovini vjerovalo se da se vino popijeno na Veliki petak pretvara u krv. U Bačkoj se isto vjerovalo i za vino popijeno na Blagovijest, a u Rami na Badnji dan.

14 Usp. N. BUČIĆ, *n. dj.*, str. 61. Na području Rankovića, Bučića, Stojkovića i drugih mjesta u središnjoj Bosni velik broj vjernika na Veliki petak nije ništa jeo ni pio. Taj post u Hercegovini, Bosni, Bosanskoj Posavini naziva se i *žežinjanje*.

televizija niti se sluša radio. Poslije podne besplatno se ore sirotinji, čiste se kuće bolesnika i siromaha koji nemaju nikoga.

U Rami se nekoć za Veliki petak skidalo meso s tavana, roba se nije smjela prati (mogla se prati, ali da se ne čuje udaranje), drva se isto nisu smjela cijepati. Sve što udara, što klapa, ne bi se smjelo raditi. Na Veliki bi se petak pomagalo sirotinji, ponajviše bi im se besplatno oralo. Popodne bi se napuštao posao te bi se išlo u crkvu na obrede. Nakon obreda išlo bi se kući, a navečer bi starješina molio Boga (molio bi pet Očenaša). Večerala bi se posna večera te bi se pjevao Gospin plač. Tu večer ne bi bilo nikakva sijela jer bi to bila sramota.¹⁵

Tko je mogao ići, išao bi pješice na obrede. Molila bi se Isusova krunica, po mogućnosti izmolile bi se trideset tri Isusove krunice, u spomen na Isusove godine što ih je proveo na zemlji.¹⁶ Nekoć su Ramkinje na Veliki petak molile pedeset pet puta sljedeću molitvu:

*Išla Gospe tisnim putem,
zavila se crnim skutom
i ugleda drven križ.
Ona s' križu približaše
sa križa joj Isus reče:
„O Marijo, majko moja,
il mi sniješ il mi spiješ,
ili strašan sanak sniješ?“
„Niti snijem niti spijem,
nego strašan sanak snijem.“
Džudije mi dolaziše,
pa mi sina ukradoše.
Zlatnu krunu skidivaše,
a trnjavu namećaše.
Dokle krvca kapijaše,
dotle ruža cvatijaše.“*

15 Ivani Šoljić kazala je Kata Pavličević, r. Filipović, 1956., Šćit. Rkp. FF MO, D, sv. 2009.

16 Dijani Lončar u Ustirami 2008. godine kazala je spomenuta Delfa Džalto. Rkp. FF MO, D, sv. 2008.

*Bog pošalje dva anđelka
 da te ruže iskite,
 na vinčiče izvine
 i prid Boga iznose.
 Bog je sam govorio:
 „Ko ovu moju molitvicu molio,
 uvečer na spavanju,
 ujutro na ustanku,
 Gospe će mu se ukazat
 prije na čas smrti na petnest dana,
 pa će vikat:
 ‘Opremaj se, putniče,
 ispovidaj se, grišniče,
 da idemo put putovat
 i u raj u vik vikovat.’
 Bog po sve vike vikova.
 Amen.”⁴⁷*

Veliki petak dan je smrti i muke Isusove pa je to i tema navedene pjesme. Prvi stih („Išla Gospe tužnim putem“) govori o Gospinu hodu za Isusom za vrijeme njegovoga križnoga puta. Crni skut iz drugoga stiha otkriva nam Gospinu tugu i bol. Sljedeći stihovi imaju dramske elemente kao i većina ovakvih pjesama. Gospa dolazi do Isusova križa, a On joj se obraća, žali zbog Njezine patnje više nego zbog rana koje su Mu zadali. Naziva je ne svojom nego Božjom Majkom. Kraj je također karakterističan za pjesme ove vrste – obećava se spas onomu tko bude molio ovu molitvu na Veliki petak. Pjevao bi se i Gospin plač.¹⁸ Na Veliki petak i u velikome tjednu, pa i u tijeku čitave korizme, mogla se čuti molitva „Pivčiči pivaše“.¹⁹ Korizmene pjesme govore o Isusovoj mucij i smrti na križu.

17 Marici Papak kazala je 2006. godine njezina majka Anđa Papak. Rkp. FF MO, D, sv. 2008.

18 *Isto.*

19 Ivani Šoljić kazala je Ruža Pavličević, r. Bošnjak, 1942., Ščit. Rkp. FF MO, D, sv. 2009.

U molitvenim pjesmama što su se šapćući recitirale na Veliki petak jedan je od glavnih motiva trnova kruna koju su vojnici Isusu stavili na glavu „te ga stanu pozdravljati: ‘Zdravo, kralju židovski!’ I udarahu ga trskom po glavi, pljuvahu po njemu i klanjahu mu se prigibajući koljena. A pošto ga izrugашe, svukoše mu grimiz i obukoše mu njegove haljine.“ (Mt 27,27-31; usp. Iv 19,2-3)

*U gorici pivac piva
i u gori sveta crkva.
Ispod gore Levor polje,
okle Isus majke zove.
„O Isuse, diko moja,
niti snijem niti pijem,
nego čudan sanak snijem:
„Džudije mi dolaziše,
pa mi sina ufatiše.
Svetu krunu skidivaše
pa trnovu nabijaše.
Dokle kruna vapijala,
dotle krvca štrapijala.
Kud je krvca štrapijala
tuda ruža cvatijala.
Bog opremi dva anđela,
pa tu ružu ubirala.
U kitice iskitili
i u vince izvinili
i prid Boga iznosili.
Sam je Bože govorio:
„Ko bi ovu molitvicu,
znao i umio
i tri puta na dan govorio,
tri bi duše saranio:
tatinu i maminu i
onoga ko je moli.*

*O Isuse budi faljen
po sve vjeke vjekov.
Amen.²⁰*

2.1. Raspeće

Isusa su s križem na leđima povelili prema Golgoti. Prisilili su Šimuna Cirenca da Mu pomogne nositi križ. Na Golgoti su Isusu nudili piti namirisano vino, što je On odbio. Raspeli su ga u tri sata. Prije toga su s Njega svukli haljine i međusobno ih razdijelili. Zajedno s Isusom raspeli su i dva razbojnika, jednoga s desne, a drugoga s lijeve strane. Prolaznici su Ga pogrđivali mašući glavama i govoreći jedni drugima: „Druge je spasio, sebe ne može spasiti! Krist, kralj Izraelov! Neka sad siđe s križa da vidimo i povjerujemo!“ (Mt 27,32-44; usp. Lk 23,26-43; Iv 19,17-27)

Nepoznati je narodni pjesnik spjevao stotinu tri stiha o mucu Isusa Krista:

*Gorka muka Gospodina
našeg Isukrsta,
kad ga džudije ufatiše,
vele gorko izmučiše.
Tu ga povedoše
priko grada sionskoga,
priko gore Kalvarije,
dadoše mu križ nositi.
Kad ga Pilatu dovedoše,
na križ ga razapinjaše.
Tu se Isus okrcáše,
ne bi l' ugledo koga svoga.
Ugleda Ivu učenika:
„O Ivane, učeniče,
u svom dilu pravedniče,
aj' otiji majci mojoj,*

²⁰ Isto.

*majci mojoj, teci svojoj,
pa joj kaži jadne glase
od Isusa ki nas spase!“
Tu se Ivo okrcáše,
skutom suze otiraše.
Ode Ivo žalujući,
Blaženu Gospu zastajući
di no češlja zlatne vlase.
„Primi, Gospe, zlatne vlase,
da ti kažem jadne glase
od Isusa ki nas spase.“
Tude Gospe ustajaše,
slatko Ivu poljubiše:
„Oj Ivane, učeniče,
u svom dilu pravedniče,
kazivaj mi šta si čuo,
šta si čuo i vidio.
Nemoj, Ivo, lagovati,
sveto tilo radovati.“
„Što ću tebi lagovati,
sveto tilo radovati?
Isus ti je poručio
da sazovneš sve sestrice
i Divicu Mariju Magdalenu,
koja nije Bogu lina plakat.
Plaču se naučite,
bilo ruvo sve svucite,
crno ruvo obucite.
Krenite dugim putim,
zagrćuć se crnim skutim,
tanku gradu, tom Pilatu.
Pilatu se pomolite,
a vrataru se poklonite.
Vratar će vam vrata otvorit.“*

*Dica su i' ugledala:
„Ove naše starišine,
čudna čuda odovuda,
do tri žene u crno zavijene.
Oćemo li žene u grad pušćat?“
„Žene u grad ne pušćajte,
prid njima vrata zatvarajte,
čivijam i' čivijajte
ljutim gvoždem zalivajte.“
Tu je Gospe dolazila,
sva je bila nevesela,
svu je krvca oblijela,
i po drumu i po putu.
Koliko su teške zemlje,
sve se zemlje potresoše,
gvozden vrata ispadoše,
čivije im iskočiše,
od stra'ota Blažene Gospe.
Tu se Gospe šeta gori-doli,
ne bi l' ugledala koga svoga.
Ugleda Isusa milosnoga,
na križu raspetoga.
„Isuse moj, diko moja,
tu li jesi, prilika tvoja?
Isuse moj, danci moji,
tu li jesu stanci tvoji?
Isuse moj, suze moje,
tu li jesu muke tvoje?“
Isus majci ne ispriči,
ven joj reče ove riči:
„O Marijo, majko moja,
teža mi je dika tvoja,
ven na križu prilika moja.
Teži su mi danci tvoji,*

*ven na križu stanci moji.
Teže su mi suze tvoje,
ven na križu muke moje.“
Čude čudesnicu,
udari mu zaušnicu.
„De prorokuj, de primudri,
ko to tebe sada udri.“
Isus šuti, knjige drži.
Tu je Ivo, tu je Pero
i Šimuna pozovnuše.
Tu se Isus s dušom dili.
Zato Kaifa aje i ne aje.
Tude Isusa s križa skidivaše,
u greb njega postavljalaše.
Majka mu se poklanjaše:
„Sine Božji, budi faljen
po sve vike vikov.
Amen.“²¹*

S Isusom je u Njegovoj mucii suosjećala i Njegova presveta Majka Marija. S Njom u društvu bile su i druge žene, među kojima je bila i Marija Magdalena, a bio je nazočan i Isusov omiljeni učenik Ivan. Vidjevši svoju Majku, Isus joj reče: „Ženo, evo ti sina! – a Ivanu reče: Evo ti matere!’ Od toga trena Ivan je uzeo k sebi Isusovu Majku.“²² Mnoge korizmene molitvene pjesme sadrže dramske elemente razgovora Isusa i Njegove Majke:

*Nediljico, braćo danak,
Bog se Isus rodi za nas.
Na križ drvo tilo pribijeno,
gorkim žučim napojeno,
pod križ Majka dolazila,*

²¹ M. DRAGIĆ, *Duša tilu besidila...*, str. 36-39.

²² JANKO OBERŠKI, *Biblijska povijest Staroga i Novoga zavjeta*, Marjantisak, Split, 2005., str. 193.

*gleda ruke, gleda noge,
po Isusu rane mnoge.
„O Isuse, diko moja,
da je znala majka tvoja,
bolje bi te milovala,
i u suzama umivala.
Tecite se vas narode,
da nam Isus na smrt dođe,
o ramenu križak nosi.“
Marija ga majka prosi:
„Daj, Isuse, križ ću ponit,
za te ću krv proliti.“
Isus joj se ne ispriči,
veg joj reče vake riči:
„O Marijo, moja mati,
ne mogu ti križa dati,
na križu ću umirati,
križ će drvo prilomiti,
đavlu silu svu slomiti.“
Kad ga na križ podigoše,
svi od njega odbigoše,
samo osta Ivo i Marija.
Svakom Bože govori:
„Ko je bio rada znati,
svetu ću mu vjeru dati,
napunit ga i milosti
i milosti i kreposti,
k'o no sunce u svitlosti.
O Isuse, budi hvaljen
po sve vjeke vjekov. Amen.“²³*

23 Danijela Pušić zapisala je u srpnju 2007. godine na Ovcini, kazivala Anica Džalto. Rkp. FF MO, D, sv. 2007.

Od šest do devet sati vladala je tama po svoj zemlji. „O devetoj uri povika Isus iza glasa: *‘Eloi, Eloi lama sabahtani?’* To znači: *‘Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?’* Jedan Mu ponudi spužvu natopljenom ocatom i nataknutu na trsku. Čim je Isus uzeo ocat, rekao je: *‘Dovršeno je!’* I prignuvši glavu, preda duh. I zavjesa se hramska razdrije nadvoje, odozgor do dolje. A kad satnik koji stajaše njemu nasuprot vidje da tako izdahnu, reče: *‘Zaista, ovaj čovjek bijaše Sin Božji!’*“ (Mt 27,45-56; usp. Lk 23,44-49; Iv 19,28-30)

Kada je Isus dušu ispustio, zemlja se potresla, a kamenja raspukla. Narodni je pjesnik to opisao stihovima: *Zemlja puca, zemlja cvili, / kad se Isus s dušom dili. Svi govoraše: Ovo biše pravi sin Božji.*

2.2. Probodeni bok

Budući je bila priprava, nije valjalo da tijela raspetih ostanu na križu. Zbog toga su Židovi zamolili Pilata da se raspetima prebiju golijeni i da se skinu. „Tada vojnici dođoše i prebiše golijeni obojici razapetih s Isusom. Kada dođoše Isusu i vidješe da je već mrtav, njemu ne prebiše golijeni nego jedan od vojnika kopljem probode bok pa odmah poteče krv i voda. Onaj koji ovo vidje svjedoči – njegovo je svjedočanstvo istinito, i on zna da govori pravo – da i vi trajno vjerujete. To se dogodi da se ispuni Pismo: *‘Ni jedna mu se kost neće prelomiti.’* A na drugome mjestu Pismo veli: *‘Gledat će na onoga koga su proboli.’*“ (Iv 19,32-37)

2.3. Ukop Isusov

Ugledni vijećnik Josip iz Arimateje, koji je kriomice, u strahu od Židova, bio učenik Isusov, odvažio se i zamolio Pilata da skinu Isusovo tijelo. Pilat mu je dopustio i Josip je kupio platno, otišao i skinuo Isusovo tijelo. „A dođe i Nikodem – koji je ono prije bio došao Isusu noću – i donese sa sobom oko sto libara smjese smirne i aloja. U jedanaest sati Majka Marija prima Isusa u krilo. Uzmu dakle tijelo Isusovo i poviju ga u povoje s miomirisima, kako je u Židova običaj za ukop. A na mjestu gdje je Isus bio raspet bijaše vrt i u vrtu nov grob u koji još nitko ne bi-

jaše položen. Ondje dakle zbog židovske Priprave, jer grob bijaše blizu, polože Isusa.“ (Mt 27,56-61; usp. Mk 15,42-47; Lk 23,50-56)

U dvanaest sati „Žudije“ od Pilata traže da se grob čuva jer je Isus rekao da će uskrsnuti. Šalju oružnike da čuvaju grob. Postavljaju Isusa u grob koji zatvaraju kamenom i zapečaćuju.²⁴

3. Velika (Bijela) subota

Velika je subota dan Isusova počinka u grobu. To je dan mirovanja koje uskrsnim ili vazmenim bdijenjem prelazi u iznenađenje Kristova uskrsnuća. U osvit subote dođu Marija Magdalena i druga Marija pogledati grob. Tada nastade žestok potres jer anđeo Gospodnji siđe s neba, pristupi grobu, otkotrlja kamen i sjede na nj. Lice anđela bijaše kao munja, a odjeća bijela kao snijeg. Pred njim od straha zadrhtaše i obamriješe stražari, a anđeo progovori ženama: „Vi se ne bojte! Ta znam: Isusa Raspetoga tražite! Nije ovdje! Uskrsnu kako reče. Hajde, vidite mjesto gdje je ležao pa pođite žurno i javite njegovim učenicima da uskrsnu od mrtvih. I evo, ide pred vama u Galileju. Ondje ćete ga vidjeti. Evo, rekoh vam.“ Žene žurno otiđoše s groba te sa strahom i radošću otrčaše javiti Isusovim učenicima. Isus ih susrete i reče im: „Zdravo!“ One polete k njemu, obujme mu noge i ničice mu se poklone. Tada im Isus reče: „Ne bojte se! Idite, javite mojoj braći da pođu u Galileju! Ondje će me vidjeti!“ (usp. Mk 16,1-8; Lk 24,1-12; Iv 20,1-10)

Zadivljujuće je i neuništivo narodno pamćenje. Od srednjega vijeka do naših dana sačuvane su varijacije molitve „Tri Marije hojahu“.²⁵ Ramkinje su svojim potomcima u nasljedstvo ostavljale antologijske vjerske usmene lirske pjesme, a među njima je i pjesma „Pošetale tri divice“:²⁶

24 BARTOL KAŠIĆ, „Život Gospodina našega Isukrsta“, *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, preuredio Jakša Ravlić, PSHK, knjiga 11, Zora i Matica hrvatska Zagreb, Zagreb, 1972., str. 202.

25 Usp. DRAGO ŠIMUNDŽA, *Religiozna povjerenja i sumnje*, Matica hrvatska Split, Split, 1999., str. 296-297.

26 U iločkome kraju nekoć je bio običaj da na Veliki četvrtak tri žene u tišini odlaze do tri križa. Nisu razgovarale među sobom niti sa slučajnim prolaznicima, nego su u sebi molile krunicu ili neke druge molitve. Kod trećega križa pred crkvom u tišini bi se razilazile svojim kućama. Vjerojatno je taj običaj spomen na tri Marije koje su pratile Isusa od početka muke

*Pošetale tri divice,
tri divice golubice,
tri divice sestrenice.
Bile ruke do lakata,
i u rukam busje zlatne,
i u busju svete masti,
da se mažu svete rane,
svete rane Isusove.
Susretaše anđeliće.
Oni biže, uzbigoše.
„Ne bižite, kud bižite,
mi znademo kog tražite.
Vi tražite Božjeg sina,
Isukrsta Gospodina.
Nemojte ga ni tražiti,
davno nam je uskrsnuo,
svetom Petru, svetom Pavlu.“
Sveti Petre, sveti Pavle,
bilu tilu od šenice,
slavna krvca od lozice.
Sine Božji, budi faljen
po sve vike vikov.
Amen.²⁷*

U donjoj Rami varijacija je te molitve:

*Prošetale tri Marije, najstarije.
Susrio ji mali divić,
U ruci mu bili štapić.
„Kuda ćete vi, tri Marije,
Tri Marije najstarije?*

do ukopa. Za ove žene reklo bi se da idu „tražiti Isusa“. Marijana Bošnjak zapisala je 2009. godine u Iloku. Kazala joj je Jelica Matković, djevojački Boban, rođena 1944. u Iloku, živi u ulici Matije Gupca u Iloku. Rkp. FF Mostar 2009.

²⁷ M. DRAGIĆ, *Duša tilu besidila...*, str. 54.

*Oj Marijo Isusova,
 oj Marijo Josipova,
 oj Marijo Mandalena,
 a ja znam kud idete,
 a ja znam šta nosite.
 Vi nosite zlatne puce
 i u njima sveto ulje,
 što se mažu svete rane,
 svete rane Isusove.“
 Sine Bože, budi faljen
 po sve vike vikov Amen.*

U navedenoj molitvi nalaze se motivi iz spomenutih evanđelja – Matejeva, Markova i Ivanova.

Veliku subotu narod naziva i Bijelom subotom zato što se tada trebalo dobro umivati, prati i čistiti.²⁸

Veliku subotu karakterizira obred obnove kućne vatre. Ujutro toga dana svećenik bi pred crkvom blagoslivljao vatru. Uskrsni krijes palio se i u noći s Velike subote na Uskrs ili oko tri-četiri sata prije zore. Taj je običaj bio posebno raširen u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Pastiri su za taj dan pripravljali krjesove budno motreći svu noć da im tko ne bi prije vremena potpalio krijes. Gareži što bi ostala nakon tih krjesova pripisivala su se apotropejska svojstva: preko nje bi se gonila stoka da bi bila zdrava; ugarke sa zgarišta stavljali bi na njive i vrtove kako bi bili što plodniji; vjerovalo se da vještice i drugi demoni ne će imati vlast dokle dopre svjetlost i dim uskrsnih krjesova.²⁹ Na otoku Ugljanu kod Zadra

28 U svim je hrvatskim krajevima na Veliku (Bilu) subotu bio običaj umivanja vodom koja je netom blagoslovljena u crkvama, a ako netko ne bi imao tu vodu, valjalo se umiti na vreli-ma, potocima, rijekama, moru. Čitav se dan čuva Isusov grob, obično se izmjenjuju djeca i mladi. U kreševskome kraju u rano jutro „otvara se Isusov grob i čuva do večernje“. Tada mladići i djevojke u crkvi pjevaju drugi dio Gospina plača. (Usp. AUGUSTIN KRISTIĆ, *Crkveno-narodni običaji Kreševa*, posebno otisnut otisak iz *Dobrog pastira*, god. VII, Sarajevo, 1956., str. 17.) U nekim krajevima posti se do podne ništa ne jedući. U mostarskome kraju „bir dvanaest sati, možeš se omrsiti“. U odžačkome kraju moglo se omrsiti i to samo mliječnim proizvodima i jajima.

29 MILOVAN GAVAZZI, *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja*. III. izdanje, Hrvatski sabor kulture, Zagreb, 1991., str. 34-36.

na nekome većem prostoru sličnome trgu palila se od smilja i suhih drva uskrsna vatra – koleda, koju su momci i djevojke preskakali „u želji za ženidbom odnosno udajom“³⁰.

U kasnim večernjim satima u crkvama počinje vazmeno bdijenje, majka čitave kršćanske liturgije koja završava svečanom euharistijom koja označuje Kristovu pobjedu nad smrću i u kojoj se odražava snaga Božje ljubavi koja od mrtvoga čini živa, iz suhe mladice daje da nikne novi život. Bdijenje počinje lucenarijem ili službom svjetla. Izvan crkve blagoslivlja se vatra na kojoj se pali uskrsna svijeća što simbolizira Isusa Krista uskrsloga – Svjetlo. Svijeća se u procesiji unosi u župnu crkvu koja je u mraku.

Od uskrsne svijeće i ostali vjernici pale svoje svijeće nakon čega slijedi svečani hvalospjev uskrsnoj svijeći. Drugi dio bdijenja odnosi se na službu riječi. Čitaju se svetopisamski tekstovi, pjevaju se psalmi, sluša se Božja riječ o stvaranju, psalmima se hvali Gospodin i slave se Njegova djela.

Čitanja završavaju svečanom pjesmom „Slava Bogu na visini“ i tada se ogłase orgulje i sva zvona na crkvama. Potom se pale svijeće na oltaru. To simbolizira pobjedu nad grijehom i smrti, a kršćani se pozivaju na radosno slavljenje Gospodina. Poslije službe riječi slijedi krsna služba, blagoslivlja se voda za krštenje, krste se katekumeni. Vazmeno bdijenje završava euharistijom.

U Rami se na Veliku subotu od podne smjelo raditi. U velikome trodnevlju radili su se samo laki poslovi. Više se molilo ili bi se pomagalo sirotinji. Na Veliku subotu molile su se Gospine krunice, a postilo bi se samo do podne. Neke bi žene postile Isusov post, tj. četrdeset sati; smjelo se jesti samo navečer na Veliki četvrtak i ništa do subote popodne.

Varila su se i bojila jaja, pravili su se uštipci i pogača, a djeci bi odrasli posipali šećer po „siniji“ da se slade.³¹ Djevojke su sređivale kuće i dvorišta. Domaćica je pripravljala jela za Uskrs među kojima je obvezna bila *posvetalica*. (U donjoj Rami zove se posvetališće.) To je kruščić veličine današnje lepinje, a pekao bi se pod sačem i premazao bi se jajetom da

30 *Hrvatski običaji: Zbornik studentskih radova*, priredili Vanda Babić i Josip Miletić, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2006., str. 19.

31 *N. mj.*

se ukrasi i time bi se svi pričestili ujutro. To je pogača ukrašena križem ili s više križića. Posvetalica se nosila na bdijenje i posvećivala uz ostala jela – meso, sir, voće, jaja – i to se jelo odmah na uskršno jutro, prije bilo čega drugoga. I nije se smjelo rasipati. Ako bi bilo mrvica, one bi se bacale u vatru.³²

Majka bi subotom navečer kuhala jaja koja bi povadila nakon što bi se ohladila. Potom bi ih stavljala u lug da bi, po ondašnjemu vjerovanju, postala tvrđa.³³ Navečer bi mala djeca hodala po selu od kuće do kuće pa bi im domaćice dijelile jaja. Tako bi se u kućama s više djece skupilo mnogo jaja. „Nije bilo ko sad, nije svak imo kokoše.“³⁴ U Rami se na Veliku subotu molilo:

*O Isuse, dilbert moj,
pri tebi je život moj.
Kad se s tobom promislim,
svi se grija oprostim.
Kad u raj u pribudem,
nikoga se ne bojim,
neg Isusa Jezusa
i Marije Djevice,
koja je rodila Isusa,
krstila Ivana.
Krsti, Ivo, i mene
radi Boga i vire,
sutra nam je Uskrs dan,
Živima veselje,
mrtvima spasenje.³⁵*

32 Mirjana Čališ zapisala je u siječnju 2008. po kazivanju Ruže Džalto, 1959., Ustirama, (Rama). Pjesmu je kazivačica čula i upamtila od svoje pok. majke. Rkp. FF MO, D, sv. 2008.

33 Danijela Pušić zapisala je u rujnu 2007. na Ovcini, a kazivao Jure Pušić. Rkp. FF MO, D, sv. 2007.

34 Danijela Pušić zapisala je u rujnu 2007. na Ovcini, kazivale Ruža Pušić i Ruža Šimunović. Rkp. FF MO, D, sv. 2009.

35 Danijela Pušić zapisala je u srpnju 2007. na Ustirami, kazivala Ruža Pavlović. Rkp. FF MO, D, sv. 2007.

Zaključak

Raznovrsni su običaji, obredi i usmene molitvene pjesme pratile veliko trodnevlje u Rami. Mnoge od tih običaja i usmeno-književnih primjera prekrila je koprena zaborava, a neke su Ramkinje i Ramljaci u sjećanjima dostojanstveno sačuvali do naših dana. Običaji, obredi, opходи i usmena književnost zorno zrcale život ljudi, naroda i čovječanstva. Veliko trodnevlje prate usmeno-lirske vjerske pjesme. U nekima od njih opažaju se motivi iz *Epa o Gilgamešu*. Sve te pjesme biblijske su provenijencije, a među njima znatan je broj onih koje imaju antologijsku vrijednost.

Usmena književnost i kulturna tradicija dakle imaju najveće značenje za očuvanje vjerskoga i nacionalnoga identiteta. Opći je trend u svijetu čuvanje nematerijalne kulturne baštine (usmene predaje, običaja, obreda, tradicijskih obrta) koja je prema UNESCO-voj konvenciji iz 2003. godine ključni element za prepoznavanje i definiranje kulturnih identiteta koji su osobito ugroženi.

Ramska duhovna baština zorno svjedoči o dubokoj ukorijenjenosti tamošnjih Hrvata u zapadnoeuropsku civilizaciju. Ta se duhovnost stoljećima prenosi hrvatskim jezikom i prava je riznica filološkoga, etnološkoga, antropološkoga, teološkoga i drugoga blaga.

Izvori

- Rkp. FF Mostar (Rukopisne zbirke Katedre za Hrvatsku usmenu književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru). Te su rukopisne zbirke nastale kao rezultat izvornih terenskih zapisa studenata kojima sam bio mentorom pri izradbi seminarskih radova, završnih i diplomskih radova iz Hrvatske usmene književnosti i Hrvatske tradicijske kulture u europskome kontekstu. (Oznaka D znači diplomski rad, Z znači završni rad, S označuje seminarski rad, a oznaka E znači da je rukopis u elektroničkome obliku. Rukopisne zbirke nalaze se u mene.)

Literatura

- *Biblija: Stari i Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.
- BUCONJIĆ, NIKOLA, *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, pretpisak iz 1906., Matica hrvatska Mostar, Mostar, 1999.
- ČAPO-ŽMEGAČ, JASNA, *Hrvatski uskrсни običaji: Korizmeno-uskrсни običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća, pučka pobožnost, zajednica*, Golden marketing, Zagreb, 1997.
- DRAGIĆ, MARKO, „Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata“, *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, br. VI., Pasijska baština Bosne i Hercegovine, Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina, Zbornik radova VI. međunarodnog znanstvenog simpozija, Zagreb – Sarajevo, 2008., Zagreb, 2010., str. 212-249.
- DRAGIĆ, MARKO, „Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata“, *Ethnologica Dalmatica*, Etnografski muzej Split, vol. 17., Split, 2009., str. 5-32.
- DRAGIĆ, MARKO, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, fakultetski udžbenik, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
- DRAGIĆ, MARKO, „Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi“, *Croatica et Slavica Iadertina*, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2007., str. 369-390.
- DRAGIĆ, MARKO, *Duša tilu besidila (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1997.
- DRAGIĆ, MARKO, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga, knjiga 4., Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo, 2006.

- GAVAZZI, MILOVAN, *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja*, III. izdanje, Hrvatski sabor kulture, Zagreb, 1991.
- *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, priredio Vjekoslav Štefanić i sur., knj. 1., PSHK, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.
- *Hrvatski običaji: Zbornik studentskih radova*, priredili Vanda Babić i Josip Miletić, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2006.
- KRISTIĆ, AUGUSTIN, *Crkveno-narodni običaji Kreševa*, posebno otisnut otisak iz *Dobrog pastira*, god. VII, Sarajevo, 1956.
- *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića*, uredio Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.
- OBERŠKI, JANKO, *Biblijska povijest Staroga i Novoga zavjeta*, Marjantisak, Split, 2005.
- SUTON, JERKO, *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar, 1968. (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. br. 3912, sign. 39.)
- ŠIMUNDŽA, DRAGO, *Religiozna povjerenja i sumnje*, Matica hrvatska Split, Split, 1999.
- TOPIĆ, MATO, *Ramske starine*, Franjevački samostan Rama – Šćit, Rama – Sarajevo, 2005.